

UOT 5901.01**GÜCÜN ELEMENTLƏRİNİN DÖVLƏTLƏRİN XARİCİ SİYASİ FƏALİYYƏTİNƏ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNƏ TƏSİRİ**

S.A.BABAŞOVA
Bakı Dövlət Universiteti
babashlisanubar@yahoo.com

Elmi məqalədə beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin əsas konseptlərindən biri olan güc faktorunun elementlərinin dövlətlərin siyasi fəaliyyətinə və beynəlxalq münasibətlər sisteminə təsiri araşdırılmışdır. Gücün elementlərinin ayrı-ayrılıqda təhlili və onların dövlət siyasətinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi gücün təbiətinin öyrənilməsi baxımından olduqca önəmlidir. Gücün elementlərinin hərbi güc elementləri ilə müqayisəli təhlilinə də məqalədə yer verilmişdir.

Açar sözlər: güc, siyasi struktur, gücün determinantları, hərbi güc, xarici siyasi fəaliyyət, iqtisadi asılılıq, coğrafi və sosial mobillik

Gücün lüğəti tərifinə nəzər yetirdikdə, güc qazanc əldə etmə potensialıdır, sosial baxımdan isə istəklərimizi əldə etmək məqsədilə başqalarına təsir etmə bacarığıdır. Elmi araşdırmalardan daha çox intuiativ tədqiqatlara diqqət ayrılması da məhz bu problemlə əlaqədardır. Gücün elementlərinin öyrənilməsi və klassifikasiyası ilə bağlı bir sıra düsturlar işlənib hazırlanmışdır. Nəzərdə tutulan düsturlar bir çox hallarda ehtimal olunan bir konfliktə bu və ya digər dövlətin milli gücünə əsaslanır. Belə düsturlardan biri də amerikalı analitik nəzəriyyəçi Rey S. Klaynın «milli gücün ölçülməsi üçün düstur»u (The formula for measuring of national power)dur. Rey Klayn ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsində və Kəşfiyyat və Tədqiqat dairəsində uzun müddət direktor kimi xidmət etmişdir.

Rey Klaynın əsasən milli güc (Pp) elementləri aşağıdakı kimi düsturlaşdırılmışdır.

$$Pp = (C+E+M) \times (S+W)$$

Düstura uyğun olaraq:

Pp = Perceived power (müəyyən olunmuş güc)

C = kütlə, əhali, ərazi

E = iqtisadi qabiliyyət

M = hərbi qabiliyyət

S = strateji məqsəd

W = milli strategiyanı reallaşdırma əzmi

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi bu dəyərləndirmə, ölçü və düsturlar nisbi xarakter daşıyır. Rey Kləyn düsturunda digər elementlərə nisbətən C, E, M daha obyektiv, eyni zamanda da, real göstəricilər olmağına baxmayaraq, subyektiv dəyərləndirmələr zamanı müxtəlif yanaşmalar meydana çıxıb bilər. Nümunə üçün, torpağın yararsız olması və ya əhalinin təhsilsiz və yaxud bacarıqsız qisminin bu düsturun obyektivliyinə təsiri qaçınılmazdır. Həmçinin hərbi sahədə mövcud elmi və texnoloji üstünlüyü öz önəmini opponentinin ideoloji və ya mənəvi baxımdan üstünlüyü qarşısında itirə bilər. ABŞ-ın Vyetnamdakı C, E və M üstünlüyünün qarşı tərəfin ölçüyə gəlməz dəyərləri olan S və W qarşısında effektivliyini itirməsi diqqətdən qaçmamalıdır. Gücün bütün elementlərini ehtiva edən bir dövlət heç də beynəlxalq siyasətdə güclü dövlət deyil. Gücün elementlərinə sahib olmaq qədər bu elementləri kordinasiya etmək və hərəkətə gətirmək bacarığı da önəmlidir. Beynəlxalq siyasətdə dövlətlərin gücü təkcə gücün elementləri vasitəsilə deyil, praktikada dövlətlərin bu elementləri hərəkətə gətirmək bacarığı ilə ölçülür.

Gücün bütün üsürlərinin bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olması səbəbindən bu elementlərin qruplaşdırılması qədər ölçülməsi də olduqca çətinidir. Bu elementlərin hər birinin analizi qədər, onların bir-birinə olan qarşılıqlı təsirinin analizi də əhəmiyyətlidir. Bəzi elementlər dinamik olmaqla bərabər eyni zamanda da nisbidir. Bu səbəbdən də bir sıra araşdırma və analizlər tezliklə öz əhəmiyyətini və aktuallığını itirir [1, 135].

Gücün elementlərinin ümumi qəbul olunmuş təsnifatı üç əsas qrupda öz əksini tapmaqdadır. Coğrafiya, təbii sərvət və əhalini gücün təbii qrupu ehtiva edir. İqtisadi inkişaf səviyyəsi, siyasi struktur və milli mənəviyyət gücün sosial elementləri qrupudur. Nəhayət, gücün ideoloji qrupu ideyalar (ideallar), elmin inkişaf səviyyəsi (intellektual fəaliyyət) və dövlət başçılarının müdrikliyini (siyasi və hərbi idarəetmə keyfiyyəti) ehtiva edir.

Gücün elementlərinin hər biri dövlətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqla, daim bir-birinə təsir göstərir. Lakin bu elementlərin gücün determinantları kimi qəbul olunması düzgün deyil. Gücün elementləri onu müəyyən etmir. Gücün elementləri yalnız onun qazanılması və artırılması funksiyası daşıyır. Hər hansı bir dövlətin güclü olması bu elementlərin gücün tətbiqi metodları ilə birgə uyğun formada tətbiqindən asılıdır.

Geosiyasətçilər coğrafi elementi gücün əsas meyarı kimi qiymətləndirirlər. Əsas coğrafi faktorlara ölkənin miqyası, topoqrafiyası, iqlimi, yerləşdiyi ərazi daxildir [1, 136].

Qeyd etmək lazımdır ki, coğrafi ərazi dövlətin gücünə iki cür təsir göstərir. İlk növbədə, dövlət böyük əraziyə və təbii resurslara nəzarət edir. Belə bir böyük ərazidə dövlət həm müxtəlif xammal qaynaqları, yararlı torpaq sahəsi vasitəsilə iqtisadi inkişafa nail olur, həm də bu ərazidə rifahını təmin

edən çoxlu sayda əhaliyə sahib olur. İkincisi isə böyük coğrafi ərazi dövlətə hərbi üstünlük baxımından böyük imkanlar yaradır. Yəni coğrafi üstünlük hərbi üstünlüyü şərtləndirir. Dövlət geniş əraziyə sahib olduqda bu zaman coğrafiya özü-özünü müdafiə funksiyasını hərəkətə keçirir. Ərazi nə qədər geniş olarsa, bu zaman düşməni hədəfdən yayındırmaq, manevr etmək, tələyə salmaq üçün daha çox imkan yaranır. Rusiyanın olduqca böyük, ucsuz-bucaqsız geniş əraziyə sahib olması tarixən bu coğrafi ərazidə baş verən müharibələrdə Rusiyanın üstünlük qazanmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin dövlətin müdafiə qabiliyyətinin yüksək olmasına səbəb olmuşdur. Avropanın böyük bir hissəsini işğal edib, başqa regionlarda hərbi ekspedisiyalarda uğurlar qazanmış Napoleonun «Grande Armee» adını verdiyi 680.000 nəfərlik ordusu Rusiyaya hücum zamanı altı aylıq ekspedisiyadan imperiyanın sərt iqlimi və hədsiz böyük ərazisi olduğu üçün uğursuz nəticə ilə geri çəkilməmişdir [1, 137].

Hitler Almaniyasının 4.5 milyon nəfərdən ibarət alman hərbi qüvvələrinin şərq cəbhəsini açan Barbarossa əməliyyatı da uğursuzluqla nəticələnmişdir. Böyük coğrafi ərazi, sərt iqlim, tükənməz resurslar Napoleon hərbi qüvvələrinin olduğu kimi Hitler hərbi qüvvələrinin xeyli itki verib əməliyyatı dayandırmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, böyük ərazi və coğrafi üstünlüklər dövlətin gücünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə üstünlük, dövlətin həm müdafiə qabiliyyətini, həm də səfərbərlik səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir [2, 120].

Təbii sərvətlər gücün təbii qrupuna daxil olan vacib elementlərdən biridir. Dövlətin gücünün müəyyənləşməsində rol oynayan təbii sərvətlər karbohidrogen ehtiyatları — neft və təbii qaz, kömür və alüminiumdur. Lakin təbii sərvətlər təklikdə dövlətin gücünün müəyyən olunmasında heç də kifayət deyildir. Dövlətin bu təbii resurslara nəzarət bacarığı, onları hərəkətə gətirmə qabiliyyəti, rifahı və inkişafı üçün uyğun və sərfəli şəkildə istifadəsi də bu sərvətlərə malik olmaq qədər önəmlidir.

Dövlət əgər bu təbii sərvətlərə nəzarət edə bilmirsə, bu sərvətlər onun rifahı və inkişafını təmin etmirsə belə resurslar onun gücündən çox zəifliyinə dəlalət edir. Praktika sübut edir ki, insanlıq tarixi boyu güclü dövlətlər təbii sərvətlərə sahib olub, sosial-iqtisadi, hərbi-strateji cəhətdən zəif dövlətlərin təbii sərvətlərinə nəzarət edərək onları asılı vəziyyətə salmışdır. Təbii ki, qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər sistemində əməkdaş dövlətlər arasında müəyyən bir qarşılıqlı iqtisadi asılılıq yaranır. Lakin dövlət iqtisadi əməkdaşlıq prosesində bu iqtisadi asılılığın onun mövqə, mənafe və maraqlarına təhlükə yaratmasının qarşısını almalıdır. Yəni dövlət öz gücünün onun rifahına və inkişafına hədəyə çevrilməsinə imkan verməməlidir. Məlumdur ki, dövlətlər təbii resurslarını başqa dövlət və ya dövlətlər qrupuna qarşı təsir və təzyiq vasitəsi kimi istifadə edirlər. İxracçı və idxalçı dövlətlər iqtisadi asılılıq faktorundan istifadə etməklə bir-birlərinə təsir və ya təzyiq göstərir. Xüsusən dünya enerji siyasətində neft və təbii qaz dövlətlərin güc tətbiqinin əsas elementlərinə çevrilmişdir. Bu baxımdan dünya enerji siyasətinin əsas oyun-

çularından biri olan Rusiya daha fəaldır. Rusiyanın enerji siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri “enerji kartı” vasitəsilə Avropadakı və yaxın qonşulardakı gedən proseslərə təsir göstərməkdir. Moskvanın Mərkəzi Avropanın enerji təminatı infrastrukturlarına və bazarlarına nəzarətinin güclənməsi Avropanın nəinki enerji, bütövlükdə təhlükəsizliyi üçün uzunmüddətli problemlər yaradır. Moskvanın “enerji kartı” vasitəsilə təsir və təzyiq siyasəti 1990-cı ildən başlayır. 1990-cı ildə Rusiya “enerji silahını” Pribaltika ölkələrinin müstəqillik hərəkatını boğmaq məqsədilə tətbiq etmişdi. 1993-1994-cü illərdə Rusiya növbəti dəfə Ukraynaya qaz ixracını dayandıraraq Qara dəniz donanması məsələsində Kiyevi müəyyən güzəştlərə getmək məcburiyyətində qoydu. 1998-2000-ci illərdə Rusiyanın Transneft şirkəti Litvada neftayırma zavodu, kəmərinə və limanının amerika şirkətinə satılmasının qarşısını almaq məqsədilə doqquz dəfə neft ixracını dayandırmışdı. 2004-cü ildə yenidən Belarusiyadan keçən kəmərləri ələ keçirmək üçün “enerji kartından” istifadə etdi. 2007-2008-ci illərdə Ukraynanın Avropaya inteqrasiyası və NATO-ya üzv olmaq istəyi, bütün Avropanı da qaz blokadası ilə təhdid etmişdir [3, 34].

Gücün təbii qrupuna daxil olan digər bir element də əhalidir. Əhali həm maddi, həm də mənəvi faktor hesab olunur. Əhali ilk növbədə, iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Əhali ölkənin işçi qüvvəsinin yeganə mənbəyidir. Bu səbəbdən, iqtisadi inkişafın təməlini məhz insan formalaşdırır. Ölkə əhalisi onun təbii sərvətləri ilə tarazlıqda olmalıdır. Bu tarazlığı təmin edən optimal əhalidir. Optimal əhali ölkənin təbii sərvətlərini mövcud sərmayə ilə ən uyğun şəkildə istifadə edə biləcək əhalinin miqdarıdır. İnsan resurslarının düzgün istiqamətləndirilməsi, iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməsi və xarici investisiyaların cəlb olunması nəticəsində Çin, Hindistan, İndoneziya kimi ölkələr əhalini iqtisadi inkişafın və gücün əsas meyarına çevirmişdir [3, 40].

Əhalinin milli gücün elementi kimi çıxış etməsi üçün onun bir sıra zəruri ehtiyacları qarşılmalı və inkişafı üçün şərait yaradılmalıdır. Yalnız bu zaman əhali beynəlxalq siyasətdə gücün elementi kimi çıxış edə bilər. Təcrübə göstərir ki, zəruri ehtiyacları qarşılınmayan, bir sıra çətinliklərlə üzləşən, dövlət rejimindən narazı olan əhali xarici siyasi fəaliyyətdə onun gücünün elementi kimi deyil, özünə qarşı yönələn hədə kimi çıxış edir. Beynəlxalq siyasətdə bir sıra dövlətlər fiziki gücün tətbiqi — müharibə zamanı daxili böhranlarla qarşılaşıb uğursuzluğa düşər olmuşdur. Birinci Dünya müharibəsi zamanı Rusiya çarlığı daxilində yaranmış narazılıq və böhran səbəbindən mübarizəni vaxtından tez dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdır [3, 47].

Böyük əhali, eyni zamanda, böyük insani hərbi qüvvəni ifadə edir. Çin (2.333.000 nəfər) və Hindistan (1.325.000 nəfər) kimi dövlətlər əhalisinin hesabına böyük hərbi qüvvəyə sahibdir. Əhalinin sayı qədər onun etnik tərkibi də olduqca əhəmiyyətlidir. Çox millətli olması hədədir. Nümunə üçün, Rusiya əhalisinin 22.3% müxtəlif etnik azlıqlar (186 etnik qrup) təşkil edir. Tarixi təcrübə də sübut edir ki, xüsusən müharibə və böhran şəraitində əhalinin etnik

cəhətdən əlvanlığı Rusiya üçün böyük problemlər doğurur. Etnik azlıqlara nəzarət etmək, bu və ya digər etnik qrupun maraqlarına cavab verən siyasi xətt yeritmək, xüsusən böhran şəraitində olduqca çətinidir. Bəzi etnosların muxtariyyət, hətta müstəqillik arzusunda olması problemi bir qədər də çətinləşdirir. Digər tərəfdən, etnik azlıqlar bir çox hallarda əhalinin “mövcud şəraitdən narazı təbəqəsi” hesab olunur. Hər hansı bir böhran şəraitində bu və ya digər dövlət məhz etnik azlıqlara qarşı inamsızlıq hiss edir [4, 70].

Lakin öz-özlüyündə əhalinin çoxluğu dövlətin iqtisadi və ya hərbi gücünə zəmanət verməməkdədir. Əhalinin iqtisadi və hərbi güc elementi kimi çıxış etməsi üçün dövlət sənayesi, həmçinin hərbi sənaye yüksək səviyyədə inkişaf etməlidir.

Dövlətin gücünün sosial qrupuna daxil olan faktorlar bir qayda olaraq insan fəaliyyətinin nəticəsidir. İqtisadi inkişaf, siyasi struktur və milli mədəniyyət ictimai həyatın müxtəlif sahələri ilə bağlıdır.

Dövlətin iqtisadi inkişafı baxımından sənayenin inkişaf səviyyəsi olduqca önəmlidir. Sənayelənmiş ölkələrin istehsal gücü istehlakdan daha yüksək olmalıdır. Dövlətin istehsaldan əldə etdiyi gəlir isə onun gücünü artırmağa istiqamətləndirməlidir. İstehsal gəliri, birinci növbədə, vətəndaşların həyat səviyyəsini və rifahını yüksəltməyə yönəlməlidir. Həyat səviyyəsi və əhalinin rifahı vətəndaşların hakimiyyətə münasibətinə böyük təsir göstərir [4, 76].

Siyasi struktur dövlətin gücünün sosial qrupuna daxil olan faktorlardan biridir. Bir qayda olaraq, siyasi struktur beynəlxalq siyasətdə güc faktoru kimi özünü dövlətin xarici siyasətində göstərir. Dövlət beynəlxalq siyasətdə özünü xarici siyasi fəaliyyəti ilə təqdim edir. Bu baxımdan, dövlət nüfuzunun artmasına xarici siyasət əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Həmçinin dövlətin ikitərəfli və çoxtərəfli xarici əlaqələri məhz xarici siyasət vasitəsilə reallaşdırılır. Dövlətin xarici siyasi fəaliyyətində uğurlu olması üçün hakimiyyət dəyişikliyi xarici siyasətə təsir göstərməməlidir. Yəni daxili siyasətin vəziyyətindən asılı olmayaraq, xarici siyasət dəyişməz qalmalıdır. Xarici siyasət çevik olmalıdır. Beynəlxalq situasiya xarici siyasətə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərə bilər. Lakin xarici siyasətin əsasını təşkil edən xarici siyasət prioritetləri və prinsipləri dəyişməz qalır [5, 110].

Dövlət siyasi strukturu xarici siyasətin səmərəliliyinə təsir göstərən əsas faktorlardan biridir. Siyasi strukturu müəyyənləşdirmək üçün əsas meyarlardan biri də dövlət rejimidir. Çünki bir qayda olaraq dövlət rejiminin xüsusiyyətləri siyasi strukturu formalaşdırır. Dövlət rejimi bu və ya digər ölkədə dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin forma və metodlarının ümumiləşdirilmiş xüsusiyyətidir. Dövlət hakimiyyəti öz vəzifələrini həyata keçirmək üçün eyni zamanda müxtəlif forma və metodlardan istifadə edir. Tədqiqatçılar ölkənin idarə edilməsinin müxtəlif metodlarının xas olduğu mülki və hərbi dövlət rejimlərini fərqləndirirlər. Mülki rejimlər daxilində beş əsas rejim fərqləndirilir ki, onlar demokratik, avtoritar, totalitar, feodal-teokratik və yarım demokratik rejimlərdir.

Gücün demokratik dövlətlər tərəfindən tətbiqi metodları avtoritar və totalitar dövlətlərə nisbətdə daha uzunmüddətli və uğurlu nəticə verir. Nəticədə, dövlətin siyasi strukturunun xarakteri xarici siyasət vasitəsilə beynəlxalq nüfuzuna təsir göstərir.

Gücün vacib sosial elementlərindən biri də milli mənəviyyətdir. Milli mənəviyyət xalqın maraqlarının şəxsi maraqlardan üstünlüyünü ifadə edir. Milli mənəviyyətin formalaşmasında ən önəmli meyar məhz siyasi ideologiyadır. Lakin siyasi ideologiya siyasi rejimin xarakterindən asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan, siyasi rejim milli mənəviyyətə əsas təsir göstərən amildir. Siyasi rejimin xarakterindən asılı olaraq milli mənəviyyətin məzmunu dəyişir. Belə ki, totalitar cəmiyyətlərdə fərdin maraqları dövlət maraqlarına tabe olduğu halda, demokratik cəmiyyətlərdə fərdin və onun rifahı milli mənəviyyətin təbliğində əsas rol oynayır. Milli mənəviyyət vətənpərvərlik ruhu ilə ölkə vətəndaşlarını birləşdirir.

Gücün ideoloji qrupuna daxil olan elementlər ideyalar, intellektual fəaliyyət, siyasi və hərbi idarəetmə keyfiyyəti daxildir.

Dövlət müəyyən ideyaları əhaliyə təbliğ etməklə vətəndaşların dəstəyini qazanır. Beynəlxalq aləmdə ideyaların təbliğatı daha çətin və əhəmiyyətlidir. Dövlət beynəlxalq siyasətdə bu və ya digər ideyaları təbliğ etməklə dövlətlərə təsir göstərmiş olur. Bu ideyaların təbliğatı beynəlxalq ictimaiyyətdən xarici siyasətə dəstək qazandırır [5, 116].

İntellektual fəaliyyətin nəticəsində qazanılan biliklər xarici siyasətdə də tətbiq edilir. Onların məqsədyönlü tətbiqi üçün bacarıqlı kadrların olması zəruridir. Burada ən uğurlu nümunə ABŞ hesab olunmalıdır. ABŞ intellektual təhlükəsizliyi təmin edən beyin axını, transmilli şirkətlər, QHT-lər vasitəsilə dünyanın bir çox region və dövlətlərinə bu və ya digər dərəcədə təsir ABŞ-in hazırkı statusunun qazanılmasında uğurlu qurulmuş “yumuşaq güc” strategiyasının böyük rolu vardır.

Gücün elementlərinin təsnifatı problemlərindən biri də güc elementlərinin hərbi gücün elementləri ilə eyniləşdirilməsilə bağlıdır. Lakin məzmun və mahiyyət baxımdan fərqli olan bu anlayışlar eyni elementləri bölüşür. Gücün elementlərinin heç də hər biri hərbi gücü nəzərdə tutmur və ya hərbi gücə xidmət etmir.

Hərbi güc anlayışı tarixən formalaşmışdır. İnkişafın ayrı-ayrı mərhələlərində bəzi elementlər ön plana çıxır, bəziləri ikinci planda qərarlaşır və ya öz əhəmiyyətini itirib tamamilə yoxa çıxır. Müasir dövrdə hərbi gücün elementləri üç əsas qrupda təsnif edilir: dövlətin sərəncamında olan insani və təbii resurslar, istehsal qüvvələrinin və texnologiyaların inkişaf səviyyəsi, cəmiyyətin sosial və sosial-siyasi təşkilinin səviyyəsi.

Göründüyü kimi, gücün elementləri və hərbi güc elementləri arasında müəyyən bənzərliklər olsa belə, onlar mahiyyət baxımından fərqlidir.

Qeyd etdiyim kimi, hərbi güc elementləri tarixən formalaşmışdır və ənənəvi cəmiyyət, sənayeyə qədərki cəmiyyət, erkən sənaye cəmiyyəti, yetkin

sənaye cəmiyyəti, sənayedən sonrakı cəmiyyətə keçid mərhələləri dövründə hərbi gücün elementləri öz xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi. Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində özünəməxsus texnologiya, təşkilatçılıq səviyyəsi, demoqrafik inkişaf xüsusiyyətləri mövcud olmuşdur. Hər bir mərhələ özünün hərbi güc modelini formalaşdırmışdır. Təbii ki, bu modeller erkən sənaye cəmiyyətinə qədər dövrün beynəlxalq münasibətlərinin mərkəzi olan Avropa dövlətlərinə uyğunlaşdırılmışdır [6, 46]/

Ənənəvi cəmiyyətin inkişafının erkən mərhələsində təşkilatçılıq və texnologiya baxımdan üstünlük uzunmüddətli hərbi üstünlüyə rəvac verirdi. Roma imperiyasının uğurları məhz nizami ordu və təşkilatçılıq səviyyəsinin yüksək olması ilə bağlı idi. Orta əsrlərdə odlu silahın ixtira edilməsi hərbi texnologiyaya yeni məzmun gətirdi. Lakin cəngavər süvari dəstələri muzdluların fəaliyyəti səbəbindən öz əhəmiyyətlərini itirdi.

Sənayeyə qədərki cəmiyyətdə hərbi gücü təşkil edən elementlərin sayı və onların qarşılıqlı əlaqəsi mürəkkəbləşmişdir. Dövrün hərbi güc elementləri məhz Otuzillik müharibə, İngiltərə vətəndaş müharibəsi, Yeddillik müharibə, Napoleon müharibələri hadisələri ilə xarakterizə olunurdu. Əhali və maliyyə imkanları kimi elementlər öz əhəmiyyətini davam etdirirdi. Lakin artıq əhalinin sayı və sıxlığı iqtisadiyyata zərbə vurmada böyük hərbi kontingent çıxarmaq imkanı verirdi. Dövlətin maliyyə imkanları hərbi gücdə hərbi qüvvələrin təchizi və muzdluların haqqlarının ödənilməsi üçün vacib idi. XVIII əsrdə artıq artilleriya və artilleriya sursatlarının hazırlanmasında ixtisaslaşmış müəssisələr meydana gəlirdi. Ancaq istehsalın və dövlət aparatının səviyyəsi hərbi qüvvələrin qısa zamanda koordinasiya edilməsi və cəbhəyə istiqamətlənməsinə imkan vermirdi. Dövlət rəhbərlərinin hərbi güc tətbiqi qərarından hərbi əməliyyatların başlamasına qədər uzun zaman keçirdi və konflikt tərəflərinin hərbi hazırlığı bərabərləşirdi [6, 50].

İngilis və fransız koloniyaları arasında mərhələ fərqi ilə bağlı XIX əsrin son on illiyi və XX əsrin əvvəlləri məhz «mərhələ fərqi» adlanır. Napoleon müharibələri ilə xarakterizə edilən bu dövrün ən güclü ordusu, sözsüz ki, fransız ordusu idi. Fransız ordusunun qələbələri inqilabi sosial-iqtisadi və siyasi dəyişiklikləri təcrübə etmiş fransız əhalisi ilə bağlı idi. Hərbi mükəlləfiyyət sisteminin yaranması, inqilabdan sonrakı ilk illərdə fransız cəmiyyətinə xas yüksək komandanlıq, şaquli hərəkətlilik və inzibati postlara mənşəyindən asılı olmayaraq, səriştəsinə, bacarığına və cəsarətinə görə fərqlənən şəxslərin cəlb olunması, komandanlıq heyətinin hazırlanması məqsədilə hərbi təlim idarələrinin yaranması Fransa imperiyasının uğurlarını şərtləndirən hərbi güc elementləri idi. İntensiv ideoloji hazırlıq ilə birgə silk maneələrinə son qoyulması, maarifçilik dövrünün elmi nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi həm zabit korpusu, həm də hərbi qüvvələrə rəhbərlik sisteminin yaradılmasına səbəb oldu [2, 90].

Erkən sənaye cəmiyyətində hərbi gücün komponentləri arasında dəyişiklik Kırım müharibəsi və ABŞ vətəndaş müharibəsi zamanı məlum oldu.

Dəmiryolu, rabitə teleqraf xəttləri, ağır sənaye, maşınqayırma iqtisadi və hərbi potensialın əsas meyarları idi.

Yetkin sənaye cəmiyyəti əsasən iki dünya müharibəsi ərəfəsi və dövrü hadisələri ilə xarakterizə edilir. «Total müharibə» konsepsiyasının yaranması ilə müharibə yalnız hərbi rəhbərliyin deyil, bütün xalqın işinə çevrildi. Elmi tədqiqatlar, perspektiv hazırlıqlar hərbi güc tətbiqinin əsas elementlərinə çevrilməyə başladı. Artıq donanma və aviasiya sayının deyil, müasir tələblərə cavab verən artilleriya və yüksək texnologiyaların dövrü idi [7, 130].

Sənayedən sonrakı cəmiyyəti radioelektron mübarizəsi dövrü idi. II Dünya müharibəsinin sonunda nüvə silahının tətbiqi I Dünya müharibəsi zamanı başlanmış axtarışların başa çatması idi. Raket-nüvə silahlanma yarışı XX əsrdə özünün ən yüksək həddinə çatdı. Kütləvi qırğın silahları artıq hərbi gücün vacib imperativlərinə çevrildi. Artıq hərbi gücü güllələrin miqdarı deyil, təchizat, kəşfiyyat, aşkaretmə, rabitə, raket əleyhinə müdafiə və hava hücumundan müdafiə sistemləri müəyyən edir. Ölkə vətəndaşları tərəfindən dəstəklənən «kosmik mübarizə» yeni dövrün xarakterik xüsusiyyəti idi. Güclü kosmik qruplaşmaları ehtiva edən qarşılıqlı məhv etmə sistemləri qütbləmiş dünyanın aktorlarının hərbi gücünün əsas elementləridir.

Güç və hərbi güc elementləri arasında fərqi müəyyən edilməsindən sonra növbəti bir məsələ dövlətin gücünün ölçülməsi problemidir. Gücün müxtəlif elementlərinin nisbi mümkünlüyünün obyektiv ölçülməsi mürəkkəb məsələdir. Gücün bütün elementlərini ehtiva edən bir dövlət heç də beynəlxalq siyasətdə güclü dövlət deyil. Gücün elementlərinə sahib olmaq qədər, bu elementləri koordinasiya etmək və hərəkətə gətirmək bacarığı da önəmlidir. Beynəlxalq siyasətdə dövlətlərin gücü təkcə gücün elementləri vasitəsilə deyil, praktikada dövlətlərin bu elementləri hərəkətə gətirmək bacarığı ilə ölçülür.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasbəyli A.N., Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2007, 211s.
2. Abbasbəyli A.N., Beynəlxalq münaqişələr: nəzəri və konseptual yanaşmalar. Bakı: Şirvanəşr, 2006, 192s.
3. Анненков В.И. Военная сила в международных отношениях. М.: КноРус, 2011, 494с.
4. Nye S.J. Soft Power. The Means to Success in World Politics. N.Y.: Public Affairs, 2004, 191p.
5. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence: World Politics in Transition. N.Y.: Longman, 1977, 273p.
6. Waltz K.N. Theory of International Politics, California, Random House, 1979, 251 p.
7. Kaplan M.A. System and Process in International Politics, Oxford, ECPR Press, 1957, 260 p.

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ СИЛЫ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ ГОСУДАРСТВ И СИСТЕМУ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

С. А. БАБАШОВА

РЕЗЮМЕ

Влияние элементов силы на политические действия государств и воздействие этих элементов на систему международных отношений были проанализированы в научной статье. Отдельное изучение каждого элемента силы и определение влияния этих элементов на политику государства очень важны с точки зрения толкования природы власти. Сравнительный анализ элементов власти и элементов военной мощи был описан в статье.

Ключевые слова: сила, политическая структура, детерминанты силы, военная сила, внешняя политика, экономическая взаимозависимость, географическая и социальная мобильность

THE IMPACT OF ELEMENTS OF POWER ON FOREIGN POLICY OF STATES AND INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM

S.A.BABASHOVA

SUMMARY

The impact of the elements of power on political actions of states and the effect of those elements on the system of international relation have been analyzed in the scientific article. Separate research of each elements of power and determination of the impact of those elements on the policy of state are very important from the aspect of definition of the nature of power. Comparative analysis of the elements of power and the elements of military force have been reflected in the article.

Key words: power, political structure, power determinants, military power, foreign policy, economic interdependence, geographhic and social mobility